

ORHAN KOLOĞLU

Türk- Arap İlişkileri Tarihi

 Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Yayınları: 104
Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakođlu

Editör : Necip Azakođlu
Sayfa ve Kapak Tasarım : Tarkan Togo
Yayına Hazırlayan : Nevin Azakođlu
Birinci Baskı: Şubat 2017, İstanbul

Boyutlar: 16.5 x 23 cm
Sayfa sayısı: 392

Resimler Orhan Koloğlu Arşivi'nden alınmıştır.
Arka kapak fotoğrafı : Atilla Oral'ın fotoğraf koleksiyonundan olup, ilk defa yayınlanmaktadır.
Fotoğraf Konusu: Osmanlı payitahtı Dersaadet'ten gönderilen bir fermanın Bağdat'da okunuşu

Baskı ve Cilt:
İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri
Çobançeşme Mah. Altay sok. No:8 Yenibosna
BAHÇELİEVLER - İSTANBUL
Tel: +90 (212) 496 11 11
Sertifika no: 10614

ISBN: 978-605-4534-98-2

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir. Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi Caferaga Mah. No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL
Tel: 0 216 418 68 86
GSM: 0 530 370 74 11
E- posta: info@tarihcikitabevi.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
1. TÜRKLERİN İSLAM'A GİRİŞ SÜRECİNDE	11
▪ İslam'dan Önce	11
▪ İslam'ın İlk Yüzyılında	14
▪ Abbasi Hilafeti'nde	21
▪ İlk Hadislerde Türk	26
▪ Cahiz'den Türklerin Faziletleri	29
▪ İslam Orta Asya'da Yayılmaya Başlayınca	37
▪ Bağdat'ın Yönetimi Selçuklu'da	42
▪ Haçlılar Kudüs'e Yerleşince	46
▪ Arap'ta Selefiye-Mutezile Çekişmesi	56
▪ Türkçenin Yönetim Dili İlanı	62
2. DEVLET-İ EBED MÜDDET DÖNEMİNDE	
▪ İstanbul'u Fethedinceye Kadar	67
▪ Hadim-ül Haremeyn-i Şerifeyn'den Halifelğe	72
▪ Haçlı Seferi'nden Oryantalizm'e Yönlendiriş	76
▪ Akdeniz Hâkimiyeti İçin Garp Ocakları	80
▪ Magreb'de Arap, Türk ve Kuloğlu	86
▪ Yemen Ön Plana Çıkınca	92
▪ İran'da Safevi Sorunu	97
▪ Arapçanın Güdümünde Bilim	101
▪ Serbest Piyasaya Karşı İslami İlkeler	110
▪ Lale Devri Çağdaşlaşmasına Tepki	122

3. “HASTA ADAM” DÖNEMİ BAŞLAYINCA

▪ Napolyon’un Mısır Seferi	133
▪ Arap’ta Osmanlı’da “Tecdid”cilik	141
▪ Garp Ocakları ve Mısır’ın Kopuşu	144
▪ Tanzimat’la Serbest Düzene Geçiş	151
▪ Avrupa Hukuku Yerleşirken	158
▪ Misyoner Okulları ve Mason Locaları	163
▪ Meşrutiyet İlan Edilirken Arap Sorunu	169
▪ Osmanlı Meclisi’nde Arap Hakları ve Arapça	174
▪ Sömürgecilerin Panislam Korkusu	180
▪ Suriye’de Ayrılıkçı Akım	186
▪ Mekke Şerifi’nin Hilafet Özlemi	191
▪ Fransa Tunus’a yerleşiyor- 1881	197
▪ İngilizler Mısır’da (1882) – Afrika Paylaşımında	201
▪ Hicaz’da ve Bedevide Yoğunlaşma	211

4. ÇÖZÜM ARAMA SÜRECİNDE

▪ Afgani’nin Panislam Kampanyası	215
▪ Abdülhamid’in İttihad-ı İslam Politikası	222
▪ Yıldız’da Arap Kadrosu Oluşturma	229
▪ Hicaz Demiryolu Girişimi	234
▪ Alman’ın İslamcılığa Başlaması	243
▪ Siyonizm’in Alman Kökenli, İngiliz Destekli Başlayışı	248
▪ Halife Mikado Hayaliyle Çözüm Arayışı	251
▪ Mısır’da Arap - Türk Çekişmesi	260
▪ Çöl Arabı’nın (Bedevi) Hazırlanışı	267

5. TAM AYRILIŞ 1908 - 1918

▪ İttihatçı - Adem-i Merkezîyetçi Yarışı	275
▪ Arap’ta Siyasi Örgütlenme Başlayınca	279
▪ Meşrutiyet’e İngiliz Damgası	282
▪ Fransız’ın Beyrut’tan Yönlendirışı	285
▪ Hem İttihatçı Hem İtalyan Dostu Libyalılar	288
▪ Halâskâr Zabitan’ın Yenilgiye Katkısı	294
▪ Türkçülerle Lâmerkezîyecilerin Pazarlığı	297
▪ Osmanlı Ordusunda Arap İhtilal Örgütü	303
▪ Cihad’a Sürükleniş - Alman Güdümünde Panislam	306
▪ İngiliz’e Hint Desteği	311
▪ Şerif Hüseyin Ayaklanınca	314

6. OSMANLI TARİHE KARIŞINCA

- Hintlilerin Hilafet Bağıyla Özgürlük Arayışı 327
- Arap'a da Bağımsızlık Hakkı Taniyan Türk 330
- Arap'la Konfederasyon Fikrine Varış 334
- Osmanlı Sevr'i Kabul Edince 337
- Mazlum Milletler'e Dönüşüm 340
- Lozan Barışı Sürecinde 344
- İngiliz'in İslam Devleti Oyunu 347
- Hilafet Tartışmasını Şii Kökenliye Başlatma 354
- Arap'ın İçinde Hilafet Yarışı 357
- Yurtta Sulh, Cihanda Sulh 360
- Arap Dünyası Kendi İçinde 362

7. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA

- Karşılıklı Tarih Algılarımız 369

8. 21. YÜZYILDA

- Arap Baharı Derken 377

KAYNAKÇA 383

DİZİN 388

ÖNSÖZ

Konuya bir ırklar arası sorun şeklinde yaklaşmadığımızı peşinen belirtelim. 1500 yıla yakın bir süreden beri devam eden siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler konumuzu oluşturuyor. Üstelik sadece kendi aralarındaki ilişkilerle değil, bu alanlarda dünya tarihini etkileyen girişimleriyle Orta Asya'dan Avrupa ve Afrika kıtalarının en batısına kadarki alana da damgalarını vurmuşlardır. Bazan karşıt, bazan ortak girişimleri olsa da, bugün bile İslami nitelik çerçevesinde birlikte anıldıklarına göre, geçmişin hiçbir zaman bütünüyle dışlanamayan ve etkisi hissedilen oluşumlarını anımsamakta yarar vardır. Geleceğin sağlıklı kurulması, tarihin gerçekçi ve duygusallıktan uzak sunulmasına bağlıdır.

Tarih bilimi açısından bir hususa da özellikle dikkati çekmek istiyoruz.

Arap ve Türk isimleri, konuştukları dile bağlı olarak tarihin en eski çağlarında bulunsa bile, bu iki toplumun ilişkilerinin İslam dininin dünyaya yayılması sürecinde başlaması sebebiyle, aralarında çok sık kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Evrensel Müslüman kimliğinin sayısız cemaati tek bir yapıda birleştirdiği yapıda artık Arap da yoktu Türk de. Bu konuda Arap tarihçi Albert Hourani'nin değerlendirmesini aktarıyoruz:

“Araplar, Türklerle aynı akideyi paylaştıkları için kendilerini devlet içinde yabancı bir unsur olarak görmüyorlardı; onlar da diğer unsurlar gibi Arap olmaktan çok, Osmanlı idiler. “Arap” kelimesinin bilinen manası ile Osmanlı devleti ile ilgili klasik kaynaklarda geçmeyişi, bunu teyit eden hususlardan biridir. Bu en azından on dokuzuncu asrın ilk yarısına kadar böyledir. Dolayısıyla ortada “Arap Meselesi” diye isimlendirebileceğimiz bir husus yoktur. Arap sözcüğü, o zamanlar Arap yarımadasında, Irak'ta ya da Şam bölgesinde çölde yaşayan konar-göçer kimseler hakkında kullanılırdı.”

Arapçada bu göçerler hakkında aşağılayıcı sıfatlar kullanıldığı bilinir. Aynı şey, Orta Asya'dan göç eden ama Selçuklular ya da Osmanlılar gibi

yerleşikliği seçmeyen Türkler için de geçerliydi. Bizde de, hatta Arapçada da göçer Türkleri kötü tanımlayan deyimlere rastlanır. Oysa aynı sırada bütün Avrupa dillerinde “Türk olmak” deyimini “Müslüman olmak” anlamında kullanılıyordu. 19. yüzyıldan itibaren milliyetçi/ulusçu yapılanmalar belirdikçe, iki sözcük de daha çok bir kültürel kökeni belirtmek için kullanılır olmuştur. Kabul etmek gerekir ki bugün Arap dediğimizde birbirinden ayrı, belki iki düzine, Türk dediğimizde de ona yakın devlet bulunduğu biliniyor. Amacımız, olabildiğince hepsini kapsayan bir sunum yapmaktır; özellikle ikisinin de bütün İslam dünyasını etkilemiş ve yönlendirmiş oldukları gerçeğini göz ardı etmeyerek.

Tarih bilimini “tekerrür” yani eskiden yaşanmışların aynen tekrarı anlayışına bağlama yanlılarının, maalesef bizde de, Araplarda da varlığının farkındayım. İnsanlığı yüzyıllarca etkileyen devletlerin hepsinin zamanla tarihten silindiği bilinir. “Devlet-i Ebed Müddet” kavramını benimseyen Osmanlı’nın da aynı sonuca vardığı da... Hepsinde olduğu gibi bizde de en çok birliktelik yaşamış olanların, karşıtlardan destek alarak bölünmeyi ve gücü kaybetmeyi pekiştirmede etken olduğu da...

Ancak insanlık tarihinin, bilim ve tekniğin yönlendiriciliğiyle yepyeni bir dünyaya bağlı insan yetiştirme sürecini devam ettirdiği unutulmamalıdır.

Osmanlı içindeki birlikten neredeyse Türk’ün tarihten silineceği bir ortama varan kopuş yerleşirken buna en olumlu bilimsel çözümü M.K. Atatürk’ün önerdiği bilinir: “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh.” Bütün dünyadan da, ayrılıkça Araplardan da onay aldığı da...

21. yüzyıldaysa onun yerine, yüzüncü yılında Osmanlı’yı yeniden canlandırmak hayali oluşturanlar gibi, bin seneden öncesine çözüm önerdikleri için “Haşhaşi” diye nitelenenlerin de ortaya çıktıkları görülüyor. Buna, ticaret alanının çıkar hesaplarıyla petrol sahasında kışkırtma oyunları ile iç savaş ortamını zirveye oturtmaya çalışan kesim de katılıyor. Suriye’yi karmaşaya sürükleyip gerginliği artıranların, üç defa TBMM’ce red edilen Musul’a müdahaleyle yetinmeyip dikkatleri başka yöne sürüklemeye çalıştıkları da bir gerçek.

Sunuşumuz hayali bir Ortadoğu geleceğine gerekçe oluşturmak değildir. Tarihin evrimi içinde geçmişte tekrar geri getirmek de değil... Geleceğe mutlu bir insanlık açısından nasıl yönelmek gerektiğini anımsatmak amaçlıdır.

1

TÜRKLERİN İSLAM'A GİRİŞ SÜRECİNDE

İslam'dan Önce

7. yüzyılın ilk yarısından, yani İslam dininin hızla yayılmaya başlamasından önce Arap ve Türk toplumları birbirinden en az 3500-4000 kilometre uzaklıktaki bölgelerde yaşıyorlardı. Dünyada uygarlıkların, doğa koşullarının özellikle zirai üretime büyük kolaylık sağladığı bölgelerde geliştiği bir çağdı. Nil, Fırat-Dicle, Sarı Nehir, Ganj gibi nehirler boyunca ve Akdeniz'in kuzey sahillerinde üretimin kolaylığı, toplumları diğer konular üzerinde de yoğunlaşmaya teşvik etmişti.

Arap deyimi, anadili Arapça olan halkları belirlemektedir. İslam'ın yayılmasından önce bugün Arap yarımadası dediğimiz bölgede çoğunlukla göçebe olarak yaşayan Sami kökenliler için kullanılıyordu. 7. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İslam dininin kendini inanılmaz bir hızla kabul ettirmesinin sonucu olarak, batıda Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki Moritanya'dan Magrib diye anılan Fas, Cezayir, Tunus ve Libya'ya ek olarak Mısır ve Sudan'da; Maşrik diye anılan doğuda ise Suriye ve Irak'ı içeren bölgeler halklarınca da benimsenmiştir. Arap yarımadası halklarında da çoğunluk göçebeydi, çöllerin çokluğu da pek sınırlı ziraate izin veriyordu. Buna karşılık üç tarafından denizle çevrili olması, yerleşikliği gerektiren sahil şehirleri aracılığıyla dış dünya ile ilişkisini kolaylaştırıyordu. Doğu ve güneyinde Hindistan'ın, batısında ise Mısır'ın yakın etkisi hissedilebiliyordu. Daha da önemlisi, kuzeyindeki Filistin ve Suriye bölgeleriyle mevcut yoğun kervan ticareti sebebiyle Grek ve Roma uygarlıkları ile yüklü toplumlarla ilişkileri vardı.

Arap yarımadasında bir devlet bütünlüğünden bahsedilemezdi, daha çok bir inanç birliği bahis konusuydu. Musevi ve Hıristiyan dinleriyle put-perest inançların birbirleriyle yarıştığı bir ortamda, Mekke’de Kâbe’nin Arap kültürünün yansıtıldığı bir merkez haline gelmiş olması, dile dayalı bir merkezin varlığını kanıtlar. Nitekim Hazreti Peygamber’in İslam’ı müj-delemesiyle birlikte inanılmaz hızla bir değişimin kökleşivermesi, dik-kate alınması gereken bir temel yapının varlığını gösterir.

Arapçanın Kutsal Kitap’ın dili niteliği ile kabulü zorunluluğu, diğer dil-lerin zamanla eriyerek diğer inanç sahiplerinin bile -başta yakın bölgede-ki Hıristiyanlar- yalnız onu kullanır hale gelmelerine zemin hazırlamıştır. Sadece Arap dili değil, Arap harfleri bile öylesine kutsal nitelikli sayılmış-tır ki, 20. yüzyılda bile hâlâ üzerinde Arapça yazı bulunan bir kâğıdın, içeriğine bakılmadan, yerden kaldırılıp yüksekçe bir yere konulması alış-kanlığı vardı. İspanya’nın ortasından Orta Asya’ya kadar bir alanda ya-yılmanın temelini İslam’a ve Arap diline dayandığı, bir milliyetçi niteli-ğin bulunmadığı, aksine farklı toplumsal yapıları tek bir kimlikte -İslam kimliğinde- bütünleştirmenin hedeflendiği açıktır. Arap sözcüğünün “Çöl Arapları” yani “Urban” yani “Bedeviler” için kullanılır hale geldiği ve bir ölçüde aşağılayıcı anlam taşıdığı anımsanmalıdır.

Türkler, bu bölgelerin tamamen dışında, Orta Asya’nın daha sert ik-limli ve üretimin sınırlı kaldığı bir bölgesinde yaşıyorlardı. Efsanelerinde, ülkelerindeki sürekli savaşlar sonucunda yenilerek başkalarının ulaş-mayacakları bölgelere sığındıkları, buradaki hayvanları -özellikle at ve öküz gibi- kullanarak yaşam sürdürdükleri ileri sürülür. Zamanla orada nüfusları artınca gruplar halinde doğuya (Çin’e), batıya (Harzem gölünden Avrupa’ya doğru) ve daha az oranda güneye yönelmişlerdir. Bölgenin yarı çöl bir nitelik taşıması sebebiyle hayvancılığı ve bunun gereği olarak göçe-be yaşamını tercih etmek zorundaydılar.

Türk adı, 6. yüzyılda Göktürk devleti ve efsaneleriyle belirir. Ancak 8000 kilometre uzunluğunda farklı yönlere göç edenlerin kendilerine özgü isimlerle (Oğuzlar, Hazarlar, Avarlar, Uygurlar, Macarlar, Bulgarlar gibi) anılmaları, Türk isminin sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Coğrafyaları gereği en çok etkilendikleri Çin kültürü olmuş, ancak en büyük yayılma-nın zamanla batıya ve güneybatıya, ziraate daha uygun yerlere olmasıyla sonraları daha çok o kültürlerle etkilenmişlerdir. Şamanizme dayalı dini geleneklerini Budacılık, Hıristiyanlık (Süryanilik şekli) hatta Musevilik ile

karıştırmaktan da geri kalmamışlardır. İran'da yaygın olan Manihaizm'in ve Zerdüş inancılarının da bölgede ilgi gördüğü inkâr edilemez. Yine de "Gök Tanrı" şeklindeki tek bir ilahi güce bağlılık anlayışına sahip olmalarının putperestliğe yönelmelerini engellediği ve daha sonra -İslam devletinin Dar-ül Harb'e yönelik saldırıları azalınca- İslam'ı benimsemelerini kolaylaştırdığı anlaşılıyor.

Orta Avrupa'dan Çin'e kadarki 8000 kilometre uzunluğunda bir alana dağılmanın sonucu olarak, ilişkiye girdikleri yeni kültürlerin farklılıkları sebebiyle de kendi aralarındaki farklılıklar artmıştır. Yine de zamanla kendi yazılarını oluşturmuş ve dillerini yaşar hale getirmeyi becermişlerdir. Araplarla yoğun ilişkiye girdikleri zaman bu husus, en önemli belirleyici olmuştur.

Dil sorununu da bir milliyetçi anlayış içinde düşünmemek gerekir. Hıristiyanlığın da Latince çerçevesinde bir bütünleştirmeyi başardığı, ancak zamanla o esasa dayanmakla birlikte farklı yerli dillerin belirlediği, daha sonra da birbirlerinden alıntı yaptıkları bilinir. Benzeri bir oluşuma İslam âleminde de rastlanır. Orta Asya'dan güneye İran üzerinden inen Türkler önce Farsçayı yönetim dilinde kullanıp ondan pek çok alıntı yapmışlarsa da kendi kütleleriyle ana dillerini kullanmayı sürdürmüşlerdir. Daha sonra Arapça ile karşılaşınca, tıpkı Farsçadan da yapmış olduğu gibi, ondan da alıntılar yapmış, ama yine de toplum için Türkçenin egemenliğini sürdürmüşlerdir.

Arap-Türk ilişkilerinin İslam'dan önce ancak bireysel düzeyde olduğunu kabul etmek gerekir. Bunun da tarih açısından bir önemi yoktur. Buna karşılık toplumsal ilişkiler bakımından dile dayalı bir ön hazırlıkları bulunduğu anlaşılıyor. İslam âleminde Arapça ile ilk ve en yoğun ilişkiye giren iki dil olan Farsça ve Türkçenin oradan harfleri ve yazı tekniğini almalarına rağmen kendi varlıklarını tam korumuş olmaları, daha sonraki gelişmelerde ön planda etkili olmuştur. Bu dillerin Arapça ile eşit nitelik taşıdığını 17. yüzyılın en ünlü Türk ve Müslüman seyyahı Evliya Çelebi şöyle ifade etmiştir: "*Güzel söyleyenler, Arabî fasih, Acemce zarif, Türkçe lâtif, diğer lisanlar yanlış, demişlerdir.*"

Aslında bu değerlendirme, Arapçanın kendi içindeki bir oluşumu da yansıtmaktadır. "Kur'an'a dayalı fasih Arapça" ile değişik bölgelerdeki yerel Arapça lehçelerinin önemli farklılıklar içerdikleri bilinir. Buna karşılık din ve bilim adamları fasihini kullandıklarından Arapçanın önemi hiç azalmamıştır.

Karşılıklı Tarih Algılarımız

400 yıl Osmanlı'nın idaresinde kalan, aslında bin yıl birlikte ve daha çok Türk'ün yöneticiliğinde yaşayan Arapların günümüzde bu birlikteliğe bakışını tarih bilimi çerçevesinde özetleme gereğini hissettim. Arap dünyasından çıkan inancı dünyaya daha da yayan bir topluma, Türk'e nasıl bakıyorlardı, aralarında yaşayarak öğrendim. Cezayir, Tunus, Libya (2 yıl Tarih Bölümü'nde doçentlik dahil), Mısır ve Beyrut'ta yıllar geçirdim. Suriye, Irak ve Basra Körfezi şeyhliklerinde bulundum. Bunlara İran, Afganistan ve bir yıl Pakistan'da yaşamış olmam da eklenirse, İslam dünyası içinden birbirimize bakışı iyi izlemiş olduğum anlaşılır.

1880'lere kadar genelde Araplar içe dönük, gelenekçi bir tutum içindeydiler. Bedevilere özgü içe kapanık yaşamdakiler hariç Türk'ü gündeme getiren fazla yoktu.

1880'lerden itibaren sömürgecilerin yönlendirişi ve Osmanlı'nın sürekli kaybedişi sebebiyle tarihlerinde Türk'ü dışlama eğilimi yaygınlaşır. Özellikle Orta Asya'dan gelme Türk-Moğol barbarları tarafından Arapların esirleştirildiği tezini öne sürmeye başlayanlar belirir. Avrupalıların "Oryantalizm" tezgâhının oyunu, onları yöneltmekte etkili olur. İki Dünya Savaşı arasında bağımsızlık arayışına girenler içinde -yukarıda bahsettiğimiz gibi- kapitülasyonları kaldırabilen Türk'ten etkilenenler çıkar. Ancak İkinci Dünya Savaşı'na varan süreçte ancak fikir oluşturma çabası başlar.

1939-1945 Dünya Savaşı sürecinde bağımsızlık için Almanlar ya da Sovyetlerle işbirliğine kalkışanların çıkması, tam bir fikir oluşturmalarını engeller. Ayrı ayrı davranma yerine bir bütünleşme anlayışı içeren "Panarabizm" akımı, dünyanın iki bloka -Demokrasiler ve Sosyalistler- ayrılmasıyla başlar. Bu ortam, Arap Birliği için örnek sayılabilecek girişimler aranmasına zemin hazırlar. Mısır ile Suriye ve Libya'yı birleştirerek Panarabizm'i başlatmayı tasarlayan Mısır lideri Nasır, 1962'deki "Türkiye ve Arap Politikası" kitabında ilginç tezler ileri sürer:

"Fransız İşgali (1798), Hilafet adıyla örtbas edilmeye çalışılan Osmanlı emperyalizmini Mısır halkının reddettiğini göstermiştir (...) Bugünkü Arapların kusurları, yüzyıllarca süren Osmanlı kolonyalizminin sonucudur. Arap ülkelerini işgalleri büyük bir kötülük olmuştur. Etkileri, bugün kişide, geleneklerde ve duygularda görülmektedir."

Nasır'ın büyük iddiasının boşa çıktığı ve saltanatının bittiği bilinir. Genelde Magreb (Batı Afrika) tarihçileri daha dikkatlidir. Bölgenin sömürgeleşmesini 300-400 yıl boyunca Ocakların engellediğini onaylarlar.

Bu ara Arapların içinde özeleştirici de geliyordu. Murat Bardakçı, sürgünde yaşadığı yıllarda Şerif Hüseyin'in zamanında Osmanlı'ya karşı ayaklanmasının hatalı olduğunu itiraf ettiğini makalesinde açıklamıştır.

Ürdün kralı Hüseyin, 1960'ta "1948'den beri Arap liderleri kendi kişisel politikaları sebebiyle hedefi kötüye vardırıdılar" diyordu.

Ben de Beyrut'ta 1971'de başbaşa konuştuğum Kudüs müftüsü ve ihtilalcisi Emin el Hüseyini'den Osmanlı'ya karşı girişimleri hatalı bulan sözler dinlemiştim. İşin ilginç, Osmanlı döneminde eğitim görmüş ve devlet hizmetinde bulunmuş olduğu için mükemmel Türkçe konuşuyordu.

Beyrut'ta bulunduğum dönemde, bir diğer merakla, bütün yönetim kuralları yüzyıllar boyunca Osmanlı'ya bağlı olan bölge insanların aradan yarım yüzyıl geçmişken hâlâ bunlardan etkilenip etkilenmediklerini öğrenmek istemiştim. Avukat Rene Algrin'in bürosuna bana ulaştırılan metinde şu ilginç saptamaların hâlâ geçerli olduğuna rastladım:

Kanunlar: 1292 sakat hastaneleri – iskambil oyunları hakkında 1304 – tüccar katipleri hakkında 1304 – ticaret konusunda 1891 – 1327 halk toplantıları – 1904 cami ve mescidler – 1905 devlet arsaları – 1909 cemiyetler – 1914 mülkün devri – 1917 aile yapısı – 1918 kanallar

Mecelle'nin maddeleri: kuyular – 4 ve 5 mülke dahil olmayan malzemeler – 944. Madde yasaklamaları – çiftlik kuralları –

KAYNAKÇA

ORHAN KOLOĞLU'nun KİTAPLARI

- + “İlk Gazete İlk Polemik” (Vekayii Mısriyye – Takvimi Vekayi çekişmesi), 1989, Çağdaş Gaz.D., (Yunus Nadi Ödülü)
- + “Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi”, Ankara 1980 (Kaynak, 2004)
- + “Gazi'nin Çağında İslam Dünyası”, Boyut Yay., İstanbul, 1994
- + “Muzakkarat Al Dubbat el Etrak Havle Maareke Libya” (Libya Savaşı'nda Türk Subaylarının Anıları), Basın Yayın G.Md., Ankara 1979 ve Libya Tarih Kurumu, Tripoli 1979)
- + “Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider” , Libya Kültür Merkezi, Ankara 1981
- + “Islamic Public Opinion During the Libyan War 1911-12” (Libya Savaşı'nda İslam Kamuyu”, Libya Tarih Kurumu , Tripoli, 1988
- + “1911-12'de Karikatür Savaşı”, Engin Yay., Ankara 1989
- + “Abdülhamit ve Masonlar”, İst., 1991 (5. Bas., Pozitif Yay., 2004)
- + “Osmanlı-İtalya-Libya Savaşı'nda İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal, Ümit Yay., Ankara 1999
- + “Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar” Boyut Yay., İstanbul 2003, (Libya ve Libyun fi Mecalis el nuvvab el Osmani, A.Abuşvreb'in çevirisiyle, Tripoli 2012)
- + “500 Years in Turkish-Libyan Relations” (Türk-Libya İlişkilerinin 500 Yılı), SAM Center for Strategic Research, Ankara 2007 (Al Alakat el Turkiye-el Libiya adıyla 2010'da Trablusgarp'da Libya-Türkiye Dostluk Derneği tarafından Arapça basılmıştır)
- + “Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine”, Truva Yay., İstanbul, 2008
- + Abdülhamit Gerçeği, İstanbul, 1987, Pozitif Yay. 2007
- + Bedevi-Lavrens-Arap-Türk, İstanbul, 1993, (2. Baskı Alkım Yay.,2003)
- + İslam'da Değişim, Gür Yay., İstanbul, 1993
- + Arap Kaymakam, Aykırı Yay., İstanbul,2001
- + Türk Korsanları, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012

ORHAN KOLOĞLU'nun BİLDİRİLERİ

- + “Turkish-Arabic relations as reflected in the Arabic press during the period when the Ottoman Empire was disintegrating (1908-1918) and its impact on the present day” (= Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde (1908-1918) Türk-Arap ilişkilerinin Arap basınına yansıtışı ve bugüne etkisi) *Hacettepe Üniversitesi, 'Türk-Arap İlişkileri 1. Uluslar arası Konferansı' bildirileri, 18-22 Haziran 1978, s.96-121*
- + “Buhus an neşat el ray-ül am el islami esnai el eşher el senet el ula min el harb el libiya

1911-1912" (= 1911-12 Libya Savaşı'nın ilk yılında İslam kamuoyunun doğuşu) *Mecelle el buhus el tarikhiyye – Merkez dirasat cihad, Tripoli – n.1 Ocak 1985, s.11-84*

+ "Les Jeunes Turcs en exil en face des convoitises sur la Libye" (= Libya'ya yönelik ihtiraslar karşısında Jöntürkler) *Studies on Turkish-Libyan Relations, TAİV Annual 1986, s.176-188*

+ "The penetration and effects of the printing techniques on the Muslim societies" (= Basım tekniklerinin İslam toplumlarına girişi ve etkileri) *'Modern Sciences and the Muslim World' Sempozyumu, İstanbul 2-4 Eylül 1987, IRCICA, 1992 s.239-249*

+ "Ahmad Sharif as-Senussi 1923-1931 wafikan livasaiq wazarat al kharidjiyye al britaniyye" (İngiliz Dışişleri arşiv belgelerine göre 1923-1931 arasında Ahmed Şerif es Senusi) *Majalla al wasaiq wal wakhtutat, Tripoli 1987, yıl 2, sayı 2, s.55-90*

+ "Harb al rusum al sahara 1911-1912" (= Sahrada resim savaşı 1911-1912) çeviri Abdülkerim Abuşvereb, *Al Şahid, Tripoli, Ekim 1989, s.51-68*

+ "The problem of the Turkish and Arabic languages and the role of Waqai Mısriyya" (= Türk ve Arap dillerinin sorununda Vakayi-i Mısriyye'nin rolü) *Studies on Turkish-Arab Relations, TAİV yıllık 1989/4, s.61-67*

+ "Les Jeunes Turcs et la Tunisie avant 1908" (= 1908'den önce Tunus ve Jöntürkler) *Revue d'Histoire Maghrébine, Temmuz 1991, no.63-64, s.315-323*

"Mustafa Kemal'in 1908 Ekim-Kasım'ında Trablusgarb ve Bingazi Gezisi" (*Türk Kültürü, no.343, Kasım 1991 s.28-40*)

+ "Tendance de régionalisme en Egypte Waqai Mısriyya vis-à-vis de l'occupation de l'Algérie par la France" (= Mısır'da bölgecilik eğilimi, Cezayir'in Fransa tarafından işgali karşısında Vakayi-i Mısriyye) *Arab Historical Review for Ottoman Studies, 1992, no.5-6, s.65-78*

+ "Osmanlı tarihi mirasının önemi ve bunun Türk-Arap ilişkisine etkisi", *Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği Konferansı, Merkez Dirasat alvadda al Arabiyye, 15-18 Kasım 1993, Beyrut, s.26-38 (Baskı 1994)*

+ "XIX. yüzyılda hac yoluyla koleranın yayılması ve Hanikin Karantina doktorunun anıları", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi'ne bildiri, İst. 20-23 Eylül 1993, s.61-67*

+ "Un projet de colonisation de la Cyrénaïque à la fin du 19e siècle et la création du mythe d'Eldorado" (= Sirenayka'nın kolonizasyonu için 19. yüzyıl sonunda bir proje ve "Altın Diyar" efsanesinin yaratılması) *Arab Historical Review for Ottoman Studies, Ağustos 1994, no.9-10, s.153-160*

+ "La Sublime Porte face à la rivalité franco-anglaise et à la résistance locale pendant la grande crise au Maghreb 1827-1858" (= Magreb'deki 1827-1858 büyük krizi sırasında Fransız-İngiliz rekabeti ve yerel direnç karşısında Bâbiâli) *Turkish Review of Middle East Studies, OBIV Annual 1994-95/8, s.203-222*

+ "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı, Sonucu" Çağın Yakalayan Osmanlı (ed. E.İhsanoğlu-M.Kaçar), *IRCICA Yyay., İstanbul 1995, s.289-334*

+ "Un Manifeste Arabe publie a Istanbul pan Khalil Ghanem en 1876" (= Halil Ganem tarafından 1876'da İstanbul'da yayınlanan bir Arap bildirisi) *Turkish Review of Middle East Studies, OBIV annual 1996-97/3, s.27-37 (Türkçesi Mersin Üniversitesi I. Ulusal Tarih Kongresi 1997, Bildiri 1999, s.224-232*

+ "İslam'da ve Türkiye'de Kamuoyu", *İst. Üniversitesi Edebiyat F ak. Sosyoloji dergisi 3. Dizi, sayı 5, 1996-99, s.71-84*

- + “Les repercussions du Kemalisme dans le Monde Arabe” (= *Kemalizm’in Arap dünyasına yansması*) *Tunus’ta Nisan 1999 Kemalisme etles Kemalists semineri, Fondation Temimi yayını, s.71-76*
- + “Contemporarization discussions in Turkish and Arabic world” (= Türk ve Arap dünyalarında çağdaşlaşma tartışmaları) *Turkish Review of Middle East Studies, OBIV Annual 2000-01/11, s.173-175*
- + “Turkish and Islamic perspective of Japanese modernisation: the role of Japanese victory over Russia (1904-05) instigating mid-easters to explore the far-east” (= Türk ve İslam açısından Japon çağdaşlaşması: Japonların 1904-05 Rus Zaferi’nin Ortadoğuluları Uzak Doğu’yu araştırmaya teşvik edişi) *Turkish Review of Middle East Studies, OBIV Annual 2000-01/11, s.9-42*
- + “The Mediterraneanite of the Turks” (= Türklerin Akdenizliliği) *Turkish Review of Middle East Studies, OBIV, Annual 2002/13, s.187-211*
- + “Cumhuriyet ve demokrasi deneyimimizin çevremizdeki toplumlara yansıması” ‘*Cumhuriyet ya da Demokrasi*’ (yay.haz. Öl.Zankaya), *Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2002, s.125-141*
- + “Osmanlı’daki Türk olmayan cemaatlerde Türkçenin yeri” ‘*Türkler*’ *Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c.11, s.509-514*
- + “Le futur rôle des historiens pour promouvoir les relations Turco-Arabe” (= Türk-Arap ilişkilerini geliştirmekte tarihçilerin gelecekteki rolü) ‘*III. Congres International du Dialogue Turco-Arabe*’ 22-26 Mayıs 2002 *İstanbul: Fondation Temimi ‘Arab Historical Review for Ottoman Studies’ s.91-101; OBIV yayını s. 121-135*
- + “Libya” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi, Ankara 2003*
- + “Da pirata a Odjaklu el Maghreb dal XVI al XVIII secolo” (= 16-18. yüzyıllarda Magreb’de korsanlıktan Ocaklı’ya) *Convegno Storico Internazionale Ceriale, 2004, ‘Ceriale’(İtalya) ’16 ve 17. yüzyıllarda Liguria ile Kuzey Afrika arasında korsanlar, esirler ve fidyeye kurtarılanlar’ kongresi, s.117-140*
- + “Muslim world in the 21st century and the role of the OIC” (= 21. yüzyılda İslam dünyası ve OIC’nin rolü) *Turkish Review of Middle East Studies, Annual 2004/15, s.225-241*
- + “Tanzimat’ın Yankısı: Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar” *CİEPO XIV. Sempozyumu, 18-22 Eylül 2000 Çeşme bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yay. 2004, s.427-432*
- + “Some aspects of historiography in the Muslim world and contributions by IRCICA” (= İslam dünyasında tarihçiliğin bazı durumları ve IRCICA’nın katkıları) ‘*Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoglu*’ *IRCICA, İstanbul 2006, s.153-157*
- + “Turning point for the Arab Caliphate Dr.Koelle affair (1879-80)” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 2006, no.18 s.233-24*
- + “İslam’da değişim” ‘*Türk Bilim Adamlarının Bakışı Açısından İslam ve Modernite*’ (derleyen Gönül Pultar Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 185-208
- + “Sevr karşıtlığında Türk-Hint işbirliği”, *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi, Ankara 12-16. Kasım. 2007*
- + “Beyrut’un Fransızca Gazetesinde Arap Ayrılcı Kampanyası” *100. Yılında Jön Türk Devrimi, T.İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s.211-231*

DİĞER KAYNAKLAR:

“Arap Tarihçi” kaydıyla belirtilenlerin hepsi

“Atatürk’ün Bütün Eserleri” Kaynak yay.

Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, TTK; Ankara, 1975

Hayriye Kasımiyye, Kiraat fil Muzakkarat wa Awrak el Kavukci, Buhus wa Dirasat, Abdulkarim Mahmud Graibe’ye Armağan, Amman 1989, s.415

Ali Fuat Cebesoy’un anıları, “Misakı Millî”, *Kavram* dergisi, Ankara, Ocak 1

Şule Perinçek, “Atatürk ve Arap Dünyası: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk-Arap Dayanışması”, Şam Üniversitesi Uluslararası “Doğu Arap Coğrafyası (Bilad El-Şam) ve Anadolu: Dünü, Bugünü ve Yarını Sempozyumu”na Bildiri, s.12

Hadiye Yılmaz, *Kurtuluş Savaşımız ve Asya-Afrika’nın Uyanışı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Bu bölüm, “Türk Arap İlişkileri Tarihi” isimli bir çalışmamızdan özetlenmiştir. İslam toplumlarında ve Osmanlı’da toplumsal yapının özellikleriyle ilgili bilgiler ve tarihsel değişim konusunda iki çalışmamızı esas aldık: İslam’da Değişim (Gür Yayınları, İstanbul 1993) ve “Tanzimat’s Impact on the Diversification Between Turkish and Arabic Islam” (CIEPO’nun Amsterdam’daki 11. Kongresi’ne sunulan bildiri). Bunlarda yararlanılan yapıtlar şunlardır: Başta Kur’an ve Buhari ve diğerlerinin Hadis derlemeleri olmak üzere aşağıda belirtilmiştir. Yerine göre özel referanslar ayrıca belirtilecektir:

- Ahmet Cevdet Paşa, *Ma’ruzat* (Yay. hz. Yusuf Halaçoğlu) Çarı Yay., İst. 1980.
- Akay, Hasan, İslami Terimler Sözlüğü, İslam Bilgi Merkezi, İstanbul. 1991).
- Aksekili Ahmed Hamdi, *Mezahibin Telfiki*, Sebilürreşad Kütüphanesi, İstanbul 1332 (1916).
- Abdullah İbn-al Husayn, *Muzakkarati*, Al Asar al kanila lil-selik Abdullah bin-al Husayn, Al dar al muttahida lil-nashr, Beirut 1973.
- Amir Hassan Siddiqi, *Studies in Islamic History*, Jamiyatul Falah, Karachi 1962 (2. ed).
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yay., Ankara 1973.
- Cahen, C., *Introduction a l’Histoire du Monde Musulman Medieval*, Lib. D’Amerique et d’Orient A. Maisonneuve, Paris 1982, p. 143.
- Cemil Sena, *Hazreti Muhammed’in Felsefesi*, Remzi Kit., İst. 1975 (2.)
- Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev. H. Hatemi), İletişim Yay. İstanbul 1986.
- Çağatay, Neşet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1965.
- Dawn, C. Ernest, *From Ottomanism to Arabism*, Un. of Illinois Press, 1973.
- Diez, Ernst, *Glaube und Welt des Islams*, V. Spemann Verlag, Stuttgart 1941.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, *İslamda Şahsiyet Hakları*, T. Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yay., İst. 1969.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *100 Soruda Türkiye’de Mektepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yay., İstanbul 1969.
- Grunebaun, G.E.Von, *Der Islam in Mittelalter*, Artemis Verlag, Zürich 1963.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neş., Ankara 1983.
- Hourani and Stern, *The Islamic City A Colloquium*, Oxford-Pensylvania Pres, Glasgow 1970.
- İslam Ansiklopedisi, (Diyanet Vakfı Yay.)
- İslam Ansiklopedisi (MEB Yay.)

- Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., İst. 1990.
- Kâtip Çelebi, *Mizanül-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk*, (Yay. Haz. O.Ş. Gökyay), MEB Yay. İstanbul 1972.
- Kâtip Çelebi, *Düstüru'l-amel li-ıslahi'l-halel*, (Yay. Haz. Ali Can), Kültür Bk. Yay., Ankara 1982.
- Kawtharani, Wajih, "The Importance of the Historic Ottoman Heritage and its Effects on Arab-Turkish Relations, paper presented to the seminar: *The Arabs and the Turks-Dialogue on the Future*, Beirut, 15-18 November. 1993.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay. İst 1991.
- Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1972.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1966.
- Kurşun, Zekeriya, *Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yay., İstanbul 1992.
- Küçük, Hasan, *Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, Otağ Mat., İstanbul 1976.
- Loheac, Lyne, *Daoud Ammoun et la Création de l'Etat Libanais*, Klincksieck, Paris 1978.
- Lombard, Maurice, *L'Islam Dans sa Première Grandeur*, Flammarion, Paris 1971.
- *Al Manar* Dergisi.
- Mardin, Şerif, *Some Functions of Religion in the Ottoman Empire*, Amerikan Board Hey., Redhouse Yay., İst. 1971 (Konferans metni).
- Moreau, René Luc, *Africains Musulmans*, Inades-Présence Africaine, Paris 1982.
- Muhammed Asad, *The Principles of State and Government in Islam*, Un. of California Press, Berkeley 1961.
- Rodinson, Maxime, *Islam et Capitalisme*, Seuil, Paris 1966.
- Seyyid Kutub, *İslamda Sosyal Adalet*, Çağaloğlu Yay., İstanbul 1971 (Çev. Tunagür-Mansur).
- Sourdel, *Det J. La Civilisation de l'Islam Classique*, Arthaud, Paris 1983.
- Toledano, EHUD R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1994.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1971.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1965.
- Watt, Montgomery, *Islamic Political Thought*, Edinburgh Un. Press 1968.
- Watt, Montgomery, *Islam and the Integration of Society*, Northwestern Un. Press, 1970.
- Winter, Michael, *Society and Religion in Early Ottoman Egypt*, Transaction Books, New Brunswick 1982.
- Yazıcı, Nesimi, "Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Müsbet Bilimlerin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler!", paper presented to the Symposium of Science and Technology in the Turkish and Islamic World, İstanbul 3-5 June 1994.
- Zeine, Zeine N., *The Emergence of Arab Nationalism*, Khayats, Beirut 1966.

DİZİN

- 31 Mart Olayı 290, 293
1856 Islahat Fermanı 161, 162
- Abbasi Hilafeti 5, 20, 21, 26, 29, 36, 37, 41, 53, 57,
63, 67, 68
Abduh 218, 245, 262, 263, 264, 269
Abdullah Cevdet 228, 258
Abdurrahman el-Kevâkibî 264
Abdülhamit b. Türk 39
Abraham Galante 252
A.Cevdet Paşa 263
Ağa Han 314, 330, 350, 354, 356, 361
Ahmed Abdurrahim Mustafa 106, 112
Ahmed b. Hanbel 28
Ahmed Emin 50
Ahmed Midhat 105, 172
Ahmed Tawfik Madani 150
Ahmet Işık Doğan 77
Ahmet Rasim 121
Ahmet Rıza 268
Ahrar Fırkası 281, 282, 284
Albert Hourani 9
A.le Chatelier 211
Ali el-Kârî 28
Al-İttihad al Arabî 185
Al Jamia al İlmiya al Suriya 165
Alparslan 43, 44
Andrea Doria 82
Arap Baharı 7, 373, 381
Aristo 30, 39
Arnold Toynbee 101
Asakir-i Mansure-i Muhammediye 151
Aşiret Mektebi 233
Ayastafanos Antlaşması 246
Aziz Ali 306, 307, 308, 309, 313, 314, 356
- Bağdat Demiryolu 248
Barbaros 81, 82
Bengal Hilafet Konferansı 331
Birgivi 104, 123, 127
British Mohammedan Pilgrims 191
- Butrus el Bustani 166, 169
Büveyhoğulları 39, 40, 41
Büyük Orta Doğu Projesi 379
Cahiliye 14, 26, 58, 61, 107
Cavit Bey 301
Celâli/Kızılbaş 98
Cemaleddin Afgani 229
Cemiyetü'l Makasidî'l Hayriyye 190
Cem Sultan 72, 81
Cervantes 84, 89
Cezzar Ahmed Paşa 138, 155
Cihad 6, 38, 90, 185, 186, 191, 205, 291, 293, 308,
312, 313, 316, 317, 320, 324, 328, 331
Cihad-ı Ekber 185
Cihad-ı Sagir 186
Cin Ali 130, 131, 136, 155
Çaka Bey 80
Çaldıran 72, 75, 97
- Disraeli 209, 250, 287
Divân-ü Lugâti't Türk 44
Drang nach Osten 247
Düyun-u Umumiye 226, 245, 246
- Ebi Ra's el Cezairi 136
Ebu Hanife 22
Ebul Kasım ez-Zahravi 57
Ebû Müslim-i Horasani 22
Ebû Nasr el-Fârâbi 39
Ebussud Efendi 104
Ekmeleddin İhsanoğlu 108, 129
El-Aşâ el-Ekber 14
El Cahiz 29
el Ceberti 139, 140
El Cemiyet'ül Arabiyyet il Fetat 283
El Ezher 103, 128, 198, 218, 219, 256, 260, 262, 269
El Harizmi 57
El Kindi 57
El Yazıcı 167
Emir Suud ibn Abdülaziz 143
Emir ül Ümera 25

- Encümen-i Dâniş 217
 Enver 284, 291, 296, 298, 306, 308, 309, 310, 314, 323, 331
 Ernest Renan 219
 Erzurumlu İbrahim Hakkı 128, 151
 Esed 40, 383
 Evliya Çelebi 13
- Fatumi 26, 42, 47, 49, 50, 97
 Fernand Braudel 89
 Firdevsi 26, 42
 François Savary de Brèves 133
- Gandi 329, 330, 342
 G. Antonius 166
 Garp Ocakları 5, 6, 80, 81, 86, 103, 144, 147
 Gertrude Bell 361
 Gladstone 197, 207, 234
 Godefroi de Bouillon 49
 Gutenberg 77
 Gülhane Hatt-ı Hümayunu 151, 153
- Halâskâr Zabitan Grubu 299
 Halife Abdülmelik 18
 Halil Ganem 169, 177, 178, 179, 218, 387
 Halil Halid 258
 Halil İnalçık 110, 114, 119, 120
 Halil Serkis 186
 Hambeli 212
 Hamidiye Alayları 232, 271
 Hanefi 23, 62, 68, 88, 89, 90, 98, 154, 212
 Hareket Ordusu 290, 306
 Harici 15, 17, 22, 33
 Hassân b. Tanzalat el-Tâi 14
 Haşhaşi 10
 Herzl 251, 252
 Heyet-i Temsiliye 335, 337, 338
 Hicaz Demiryolu 6, 236, 240, 387
 Hilafet Ordusu 339
 Hulefa-yı Raşidin 15, 34, 278
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası 282, 291
- II. Meşrutiyet 233
 İslahat Hatt-ı Hümayunu 154
 İŞİD 382, 383
 İbn Fadlan 38
 İbn Haldun 52, 60, 88
 İbni Batuta 59
 İbni Haldun 59, 288
 İbn Nuhas 191
 İbn Rüşd 57
 İbn Sina 57
 İbn Süreyye 38
 İbrahim Müteferrika 127
- İbrahim Şirin 118
 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi 161
 İnebahtı 85, 97
 İsmail Gaspıralı 230, 254, 258, 261
 İsmet Paşa 349, 356
 İttihad-ı Anasır 169, 176
 İttihad-ı İslam 6, 183, 224, 226, 228
- Kaddafi 372, 374, 375, 379, 382
 Kadızadeliler 123
 Kantura oğulları 28
 Kasr-ı Şirin Antlaşması 101
 Kaşgarlı Mahmud 44, 64
 Kerbelâ Vakası 17
 Kızılbaş 72, 98, 99
 Kızıldeniz 73, 93, 94, 95, 97, 142, 145, 209, 255, 270, 274
 Koçi Bey Risalesi 122
 Kuloğlu 5, 86, 87, 91, 148
 Kureyş 32, 158, 208, 264, 265, 361
 Kuşçubaşı Eşref 325
 Kutadgu Bilig 44
 Kut ül Amare 320
 Kürt 35, 51, 52, 63, 232, 233, 234, 280, 372, 383
- Lâle Devri 125, 130
 Lamartine 153
 La Merkeziye 300, 305
 Lavalette 165
 Liman von Sanders 309
 Lozan Barış Konferansı 349
- Mahmud Şevket Paşa 293, 301
 Maliki 89, 212
 Marifetname 128, 129, 130
 Martin Luther 78
 Marunîleri ile İranlılar ve Dürziler 133
 Mason örgütü 167
 Matüridilik 23
 Mehmed Ali Paşa 143, 144, 150, 153, 202, 212
 Memluklar 24, 52, 61, 63, 64, 65, 70, 71, 73, 93
 Me'mun 23
 Mercidabık Savaşı 73, 74
 Meşrutiyet Meclis-i Umumisi 175
 Mevâli 15, 20, 21, 30, 32, 37
 Midhat Paşa 187, 189, 190, 196, 249, 270
 Mir'at el Ahval 184
 Misak-ı Milli 337
 Misr il'î Misriyin 201, 202
 Molla Fenârî 66
 Molla Gürânî 66
 Muaviye 16, 33
 Mustafa Kemal 284, 291, 296, 331, 332, 333, 335, 336, 338, 342, 343, 355, 357, 385, 387

- Mu'tasım 23
Mutezile 5, 30, 56, 58, 104, 129
Müslim de el Sahih 14
- Nâbîgat el-Zübyânî 14
Nakşibendi 128
Napolyon 6, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
156, 201, 212, 267
Nasır 373, 377, 378
Navarin 144, 147
Nihat Sami Banarlı 130
Nizam-ı Cedid 143
Nizamiye Medresesi 44, 62
Nureddin Zengî 52, 54
Nusra 383
Nuşirevan 16
Nutuk 348, 358
- Ömer bin Hattab 34
- Panislamcılık 163, 184, 191, 204, 210, 217, 229,
231, 255, 257, 279
Patrona Halil 126
Pirî Reis 94
Preveze 82
- Rabîtat-ül İslam 183
Ramazan Şeşen 14, 29, 38, 65, 129
Ravza-i Mutahhara 143
Reconquista 81
Renan 219, 234
Ridaniye Savaşı 73
- Sahn-ı Semân 66
Saîd Abdülfettah Âşûr 21
Salahaddin Eyyubi 52, 54, 62, 63, 68
Salvatore Bono 84
Samarra 24, 25, 30, 39, 63, 64, 86
Sami 11, 105, 130, 202, 205, 335
Satuk Buğra Han 38
Selefiyye 58, 90, 123, 127, 142, 239
Sened-i İttifak 143
Sevr 7, 331, 332, 335, 339, 340, 342, 345, 347, 355,
388
Siyonizm 6, 250, 251, 315, 327
Sönmez Kutlu 22
Sultan Tahmasb 98
Suraiya Faroqhi 119
Sünusiler 90
Sünusiyya 127
Süveyş Kanalı 97, 156, 197, 198, 203, 205, 206, 239,
316, 320, 373
Şafî 212, 272, 324
Şah İsmail 72
- Şehname 26, 42
Şemseddin Sami 105
Şerif Hüseyin 170, 195, 320, 323, 324, 325, 327,
331, 334, 348, 350, 351, 355, 356, 359, 361,
362, 364, 368, 378
Şeyh Abdülkadir el Cezairî 186
Şeyh Bedreddin 66
Şeyh Ebülhüda es Seyyadî 191
Şeyh Sünusi 297, 308, 347, 372
Şii Fatmî Hilafeti 26
- Tâberi 14
Tac Mahal 110
Tahtavi 147, 166
Takiyüddin 68, 109, 123
Takvim-i Vekayi 148, 151, 152
Talebe-i Ulum 168
Tarih-i Cevdet 136
Tarikat-ül Muhammediye 123
Teşkilat-ı Mahsusa 306, 307, 309, 317
Teşkilat-ı Vilayet Nizamnamesi 161
Ticani tarikatı 127
Tuğrul 42, 43
Turcopol 14, 38
Turgut Reis 82, 83, 103, 382
Türkiye ve Arap Politikası 377
Türk Ocağı 299
- Uluç/Kılıç Ali 85
Ulusal Hint Kongresi 314
Urabi Paşa 201, 202, 203, 218, 220
Uzun Hasan 72
- Vahhabilik 127
Vehhabi 90, 128, 144, 193, 274
Vehhabiler 90, 142, 155, 180, 235, 239
- Wilfrid Blunt 203
Wilfrid S. Blunt 203, 208, 229
Wilhelm 57, 247, 248, 251, 253, 269
William of Tyre 51
- Yâkubi 27
Yecuc Mecuc 28, 46
Yezdegerd 16
Yıldırım Beyazîd 71
Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi 125
Yusuf Has Hacib 44
- Z
Zehravi 282, 294, 303
Zekeriyazade 83
Zohrab 193, 194, 195, 196